



DARVESH HUKMDOR YOHUD AMIR SHOHMUROD

Abduvohidova Ruxshona Doniyorbek qizi

Namangan davlat universiteti, Tarix yo'nalishi talabasi

E-mail: ruxshona01062005@gmail.com

Tel: +998931021725

Ilmiy rahbar: Zoxid Madrahimov

NamDU, Tarix kafedrası dotsenti, t.f.n.

Anotatsiya: Ushbu maqolada, o'zbeklarning mang'it urug'idan bo'lgan qudratli va taniqli Buxoro amiri Shohmurod shaxsiyati, uning hukmronligi davrida amirlikda amalga oshirgan islohotlar haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, Doniyolbiy, amir, tariqat, tasavvuf, mujaddidiya-naqshbandiya suluki, murshid, irrigatsiya, "Amiri Ma'sum", tarxonlik yorlig'i, tushmol.

Аннотация: В этой статье представлена информация о личности Шахмурада, могущественного и выдающегося бухарского эмира из узбекского клана мангытов, его реформах, проведенных в эмирате во время его правления.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Даниелбий, Амир, тарикат, суфизм, муджаддиия-накшбандийский Сулук, Муршид, ирригация, "Амири невинный", Тарханский ярлык, тушмал.

Anotation: This article details the personality of the powerful and prominent Bukharan Emir Shahmurod, a Manghit of the Uzbeks, about the reforms carried out in the emirate during his reign.

Keywords: Emirate of Bukhara, Danielbiy, amir, tariqat, suff, mujaddidiya-naqshbandiya suluki, murshid, irrigation, "amiri Ma'sum", tarkhanate label, tushmol.

O'zbeklarning mang'it urug'i o'zbek davlatchiligi tarixida o'chmas iz qoldirgan. Mang'it sulolasidan chiqqan barcha hukmdorlar tarix zarvaraqlarida o'z o'rinlariga ega. Shulardan biri – amir Shohmurod boshqa mang'it amirlaridan o'zining adaolatligi, taqvodor hukmdorligi bilan ajralib turadi.

Shohmurod 1741-yil Buxoroda Muhammad Doniyol xonadonida tavallud topgan. U oilada to'ng'ich farzand bo'lgan. Yoshligida otasi uni Begijon deb erkalatgan. Muhammad Doniyolbiy otaliq Buxoro xonligini boshqarishni boshlagan vaqtda Shohmurod 17 yoshga to'lgandi. Shohmurod o'zining ziyrakligi, alohida qobiliyatlari bilan 11 ta ukasidan alohida ajralib turgan. Shohmurodning ilm-fanga ishtiyoqi baland bo'lib, uning tarbiyasi bilan otasi ham jiddiy shug'ullangan. Yoshligida bir necha yil Mir Arab madrasasida tahsil olgan. Shohmurod farosatli, aqlli va taqvodor bo'lib voyaga yetisha boshlaydi. U shariat va tariqatni puxta o'rganadi. Shohmurod tariqatda mujaddidiya-naqshbandiya sulukida edi. Boshqa ilmlar qatori tasavvuf ta'limoti bilan jiddiy shug'ullanib, o'zi ham madrasada dars



beradi. Shohmurod ona tili turkiy-o‘zbek tilidan tashqari arabcha va forschani ham yaxshi bilgan. So‘fiyona turmush tarzi uning hayotiga aylangan edi [5].

Shohmurod yoshligining katta qismini valiaxd shahzoda sifatida Qarshida o‘tkazgan. Bu uning kelajakdagi siyosiy qarashlarining ma‘naviy ijrosini o‘ziga xos tarzda shakllanishiga xizmat qilgan. Bunga sabab qilib, o‘sha paytlarda Qarshida yashagan mujaddidiya-naqshbandiya tariqatining mashhur vakillaridan biri, So‘fi Olloyorning shogirdi va jiyani – Xalifa Jonmuhammad Ko‘lobiyning (shayx Ko‘lobiyning) nasihatlari, o‘gitlarini tinglab, uning duosini olishga musharraf bo‘lgani ko‘rsatiladi. Shayx bo‘ljak amirni tariqatga ilhomlantirgan birinchi murshidi bo‘ladi. Amir Shohmurodda dunyoga oddiyroq qarash, xalq ichida ular kabi yashash tarzi Jonmuhammad Ko‘lobiyning suhbatlaridan keyin boshlanib ketgan. Kelajakda Muhammad Shohmurod Jonmuhammad Ko‘lobiyning Bibi Otun ismli nevarasiga uylanadi [5].

Amir Shohmurodning 3 nafar rafiqasi bor edi. Ulardan, Shamsiyabonu binti Abulfayzxon – shahzoda Amir Haydarning onasi. Amir Haydar esa to‘ng‘ich farzand. Bibi Otun binti G‘ani mahdum – undan Mir Husayn va Bibi Robia dunyoga kelgan. Mir Husayn amirning kenja o‘g‘li edi. Uchinchi xotining nomi hozirgacha ma‘lum emas. U Barot to‘qsobaning qizi edi. Barot to‘qsoba amir Shohmurodning otasi Doniyolbiyning ukasi edi. Undan Dinnosirbek tug‘ilgan. Mazkur shahzoda Marv shahri hokimi bo‘lgan. Uning yana bir qizi bo‘lib, nomi ma‘lum emas [1. – B. 147.]

Amir Shohmurod (1741 – 1800) “Amiri Kabir”, “Amiri Ma‘sum”, “Amiri G‘oziy”, “Amiri Jannatmakon”, “Amiri Valiy” va “Ikkinchi Umar” kabi faxrli nomlar bilan ulug‘langan.

Shohmurod Buxoro amiri Doniyolbiy otaliq 75 yoshida vafot etgach, 1785-yil 10-iyunda Buxoro davlati hukmdori bo‘ladi [1. – B. 146.]. U dastlab markaziy hokimiyatni mustahkamlash ishiga qat‘iy bel bog‘laydi. Ishni sulola mavqeini rasmiy jihatdan mustahkamlashdan boshlaydi. Ya‘ni soxta xonlik an‘analariga chek qo‘yib (Doniyolbiy paytida ham ashtarxoniyalardan Abulg‘ozi rasman xon hisoblangan), taxtga rasman o‘zi chiqadi, lekin xon emas, amir unvoni bilan. Shu vaqtdan boshlab davlatning ham rasmiy, ham amaliy boshlig‘i uning o‘zi – amir hisoblangan [3. – B. 281.].

Shohmurod taxtga o‘tirgandan so‘ng “amir” unvoni bilan hokimiyatni boshqaradi. U o‘z hukmronligi davrida shaharlar taraqqiyoti va obodonchiligiga, irrigatsiya va qishloq xo‘jaligi rivojiga alohida ahamiyat beradi. Tarixda “Amiri Ma‘sum” (“Begunoh amir”) nomi bilan qolgan amir Shohmurod o‘z davrida markaziy hokimiyatni mustahkamlashga erishadi. Uning hukmronligi davrida mamlakatni mustahkamlashga yo‘naltirilgan 4 ta muhim islohot – moliya, sud, ma‘muriy va harbiy islohotlar o‘tkazildi. Avvalo, 1758-yildan boshlab amirlikda to‘la holatda (aralashmalarsiz) kumushdan iborat bo‘lgan kumush tangalar, oldingilaridan o‘zining qiymati, sifati va tashqi ko‘rinishi bilan farq qiladigan sof



tilla tangalar zarb etila boshlandi. U davlat zarbxonalarida aholining o'z shaxsiy jamg'armalaridan olib kelgan kumush va oltindan bir xil o'lchamdagi kumush va tilla tangalarni zarb qilishga keng ruxsat berdi [4. – B. 339.].

Amir Shohmurod o'tkazgan islohotlar ichida davlat boshlig'ining unvoni o'zgartirilishi ham diqqatga sazovordir. Yuqorida qayd etilganidek, Shohmurod turkiy xalqlarda udum bo'lib kelgan xonlik unvonida voz kechib, amirlik unvonini oldi. Ushbu o'zgarish Buxoroning Islom davlati, uning hukmdori esa musulmonlar amiri ekanligiga hamda otasi Doniyolbiy xon emas, otaliq mansabida bo'lganligiga ishora edi. Amir Shohmurod joriy etgan bu unvonni so'nggi mang'it hukmdorlari 1920-yilgacha qo'llab keldilar.

Amir Shohmurod soliqlardan ezilgan xalqning harakati kuchaygan vaqtda taxtga o'tirganligi uchun ham birinchi islohotni soliqlarni tartibga solishdan boshladi. Butun Buxoro shahri aholisiga tarxonlik yorlig'i berib, o'zidan avvalgi hukmdorlar joriy qilgan, shariatga to'g'ri kelmaydigan yorg'u, boj, tarx, tushmol, yasoq kabi soliqlarni bekor qildi.

Amir Shohmurodning sud islohoti ham diqqatga sazovordir. Unga ko'ra, har bir musulmon, hatto qul ham qoziga o'z shikoyati bilan kelishga va g'ayriqonuniy ish qilayotgan o'z xo'jayinini javobgarlikka tortishga haqli edi. Bu qoida o'sha vaqtdagi Buxoro amirligidagina emas, butun Turkiston davlatlarida sudlovni ijobiylashtirish uchun tashlangan katta qadan bo'ldi. Bundan tashqari, 40 a'lamdan (qonunshunoslardan) iborat oliy sud (qozixona) palatasi tuzildi. Uning a'zolari shariat huquqi asosida amir Shohmurodning o'zi tuzib bergan to'plamni qo'llariga olib, arz va shikoyatlarni hal etishda unga qarab ish ko'radigan bo'lganlar [2. – B. 207.]. Shunday qilib, amir Shohmurod davrida Buxoro amirligida yangi sud tizimi: qasaba, tuman, viloyat qozilari, bosh qozi hamda qirq a'lam sudi vujudga kelib, eng oliy qozi amirning o'zi edi. Shariat huquqi asosida Shohmurod tuzgan qoidalar to'plami diqqatga sazovordirki, uni izlab topish va ilmiy jamoatchilikka yetkazish olimlarimiz oldidagi vazifalardan bo'lib turibdi.

Amir Shohmurod amalga oshirgan ishlari ichida eng kattasi Samarqand shahrining qayta tiklanishi bo'ldi. Eron shohi Nodirshohning XVIII asr o'rtalaridagi bosqini, yetti yil davom etgan o'zaro urushlar hamda qalmoqlar zulmidan qochib, mol chorvalari bilan Turkistonga ko'chib kelgan qozoqlarning vohalarga joylashib, ularni talon-taroj qilishlari bir qancha shahar, qishloqlar hayotini izdan chiqarib yubordi. Jumladan, Samarqand shahri huvillab qoldi. 1752-yillarda shaharda jon egasi qolmagan edi. Mang'it hukmdorlaridan birinchisi bo'lgan Muhammad Rahimbiy otaliq Ravotxo'ja bandini tuzatib, shaharga suv oqizgan bo'lsa-da, odamlar yo'qligidan shahar jonlanib ketmadi.

“Samarqandning hozirgi obodonchiligi, – deb yozgan edi S.Ayniy bu haqda, – 1780-yil ya'ni Shohmurodbiyning bekligidan boshlangan bo'lib, 1809-yillarda bir shahar yo'siniga kirgizildi”. Bu amir Shohmurodning aholini ko'chirib joylashtirish siyosati bilan bog'liq edi. Buning natijasida, O'ratepa, Xovos, Kattaqo'rg'on, Termiz



va boshqa yerlardan aholining Samarqandga majburiy ko'chirib keltirilishi shaharning rivojlanishiga sabab bo'ldi [2. – B. 208.].

Amir Shohmurod o'zi idora etib turgan markazlashgan davlat tizimini yanada mustahkamlash sohasida ko'p ishlar qildi. Uning davrida ham amirlikda bir necha urug'lar va ayrim viloyatlarning noroziliklari sodir bo'lib turgan edi. Xususan, 1786-yilda Karmana sarhadi aholisi Buxoro amirligiga bo'ysunishdan bosh tortgan. Amir Shohmurod Karmana aholisini bo'ysundirish uchun bir necha marta yurish qilishga majbur bo'gan. Karmanadan so'ng itoat etmay qo'ygan Shahrisabz va Xo'jandga qilingan yurishlar muvaffaqiyat bilan yakunlangan [4. – B.340.].

Mamlakatda amalga oshirilgan islohotlar va muvaffaqiyatli harbiy harakatlar natijasida amirlik ancha markazlashib, qudrati oshgan. Natijada, amir Shohmurod qo'shni Afg'onistonga ham harbiy yurish uyushtirgan. Xususan, Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi ilgari Buxoro yerlarini qaytarib olish uchun Afg'on amiri Temurshohga qarshi harbiy yurish qiladi. Bu urushlardan so'ng Shohmurod va Temurshoh o'rtasida sulh tuzilib, Amudaryo har ikkala davlat o'rtasidagi chegara deb belgilanadi [4. – B. 340.].

Amir Shohmurodning xalqparvar siyosati uning atrofidagi amaldorlarning ishini mushkullashtirgan. Uning amalga oshirgan islohotlari va qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlari aka-ukalar o'rtasida dushmanlik munosabatlarini vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Shohmurodning ukalaridan birortasi ham uni yoqtirmagan. Muhammad Hakimxon o'zining “Muntaxab ut-tavorix” asarida amir Shohmurodga nisbatan muvaffaqiyatsiz amalga oshirilgan suiqasd haqida yozib qoldirgan. Unga ko'ra, amirning ukalari uni o'ldirish maqsadida ikkita odam yollab, ularni ayollar qiyofasida Arkka yuborishadi. Haramga kirib olgan yollanma qotillar uxlab yotgan amir Shohmurodning duch kelgan yeriga pichoq urib yarador qilishadi. Ammo, amir tirik qolib, o'ziga kelgandan so'ng, o'zini tashqariga chiqarishlarini, odamlar uning tirikligini ko'rishlarini buyuradi. Saroy ahli buyruqni u aytgandek qilib bajarishadi va tong otgach, bu xabar butun shahar bo'ylab yoyiladi. Yollanma qotillarni uning ukalari yuborganini bilib qolgan amir Shohmurod, ularga qarshi biror chora ko'rmaslikni afzal ko'rib, ukalariga shavqat va marhamat qilganini bildiradi. Ukalari amirning ushbu yo'lni tutganini eshitgach, Buxoroda qolishni or-nomusdan ep ko'rmay, har biri har tarafga bosh olib ketadi. Xususan, Sultonmurod qushbegi haj safariga jo'nab ketib, yo'lda olamdan o'tadi. Mahmudbiy esa Qo'qonga ko'chib ketadi [5].

Amir Shohmurod 1800-yili 30-noyabrda, juma kuni bomdod mahali Buxoroda vafot etgan va o'zining vasiyatiga ko'ra Jo'ybor mavzesidagi Eshoni Imlo qabristonida Hoji Habibulloh va piri (ustoz) Muhammad Safar Xorazmiy qabrlari poyiga dafn etilgan. Shohmurod shaxsi keyinchalik aholi orasida avliyo darajasiga ko'tarilib, uning qabri muqaddaslashtirilgan va “Jannatmakon” qabri nomi bilan atalgan[5].



Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, amir Shohmurod chindan ham boshqa mang'it amirlaridan o'zining adolataparvarligi, xalqparvarligi, donoligi va yuksak e'tiqodi bilan ajralib turgan. Yumshoqtabiatliligini esa, ukalari tomonidan suiqasdga uchrasa ham, ularga mehr-shavqatli bo'lganidan bilishimiz mumkin. U hukmdor bo'lsa ham, darveshona hayot kechirgan. Tariqat yo'lida borib, faqirona hayot kechirishda davom etgan. Amir bir yilda bitta oddiy ko'yalak, bitta olacha chopon va bitta ishton kiygan. Boshiga bo'z salla o'ragan. Egnida kiyib yurgan po'stinining narxi 2 tangadan oshmagan. Qo'lida hunari ham bo'lgan. U pichoq qini yasab, hamma qatori o'z kasbi bilan tirikchilik qilgan. Shu jihatlari uchun ham xalq orasida "Amiri Ma'sum" deb atalgan. Bunday hukmdor tarixda bir bo'ldi, yana qayta bo'lishi dargumondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zamonov A. O'rta asr tarixiy shaxslari hayotining ayrim noma'lum sahifalari. – T.: Bayoz, 2020.
2. Muqimov Z. O'zbekiston davlati va huquqi tarixi. – T.: Adolat, 2003.
3. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. – T.: Sharq, 2000.
4. Eshov B. O'zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi. – T.: Yangi asr avlodi, 2012.
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Amir_Shohmurod